

Makale Künyesi (Araştırma): Demiryürek, M. (2020). Kemalzade Ali Ekrem ile Tokadizade Şekip'in eserlerinde evlat acısı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 545-576.

KEMALZADE ALİ EKREM İLE TOKADİZADE ŞEKİP'İN ESERLERİNDE EVLAT ACISI

Meral DEMİRÜREK¹

ÖZET

Edebiyat araştırmaları yeni belgeler ışığında bilinmeyen veya az bilinen gerçekleri aydınlatıldığı gibi görünmeyen bağları da ortaya çıkarabilir. Özellikle birinci elden kaynakların kıymeti çok büyüktür. Kişisel arşivlerde bulunan mektup, günlük, fotoğraf hatta kupürlerden yola çıkılarak edebî sahadaki kimi boşluklar doldurulabilir. Olayların perde arkası görünür hale gelebilir. Bu bağlamda sayıları sürekli artan mektup yayımları önemlidir. Türk edebiyatının çok mektup yazan isimlerinden Kemalzade Ali Ekrem (Bolayır)'ın Tokadizade Şekip'e yazdığı mektuplar, iki edebî şahsiyetin evlat acısını gözler önüne serer niteliktedir. Ayrıca her iki şairin de ailelerinde birden fazla yaşadıkları trajedilerin aynılığı ve bunun sonucunda doğan duygularının benzerliği yazdıkları mektuplardan başlayarak şiirlerine yansır. Çağdaş olan bu iki ismin söz konusu mektup ve şiirleri incelendiğinde aynı tema etrafında iki farklı kalemin olaylara ve hayatın gerçeklerine yaklaşım biçimi açıklık kazanmaktadır. Sonuçta Ali Ekrem ve Tokadizade Şekip'in evlat acısı karşısındaki hem baba hem sanatçı olarak bakış açıları tespit edilebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Kemalzade Ali Ekrem ile Tokadizade Şekip'in mektup ve şiirlerinden hareketle hayatlarından eserlerine yansıyan evlat kaybını ve ölüm fikrini algılama ve yorumlama biçimlerini dikkatlere sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Namık Kemal, ölüm, intihar, tifo, çocuk.

KID'S DEATH IN THE KEMALZADE ALI EKREM'S AND TOKADİZADE SHEKIP'S WORKS

ABSTRACT

First-hand documents have great importance and some gaps in the literary field can be filled new studies based on letters, diaries, photographs and even newspaper clippings in personal archives. There is no doubt that there are a lot of documents waiting in some undiscovered places or personal archives. Ali Ekrem Bolayır was one

¹ Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Prof. Dr. meraldemiryurek@hitit.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5598-7581>

of the people who wrote a great deal of letters in Turkish literature. Ali Ekrem's writings provide a lot of data about the period in which he lived. Tokadizade Shekip was also very good writer and poet. He lived in İzmir. Ali Ekrem's letters to his friend Shekip describe both of their griefs related to the deaths of their children. In addition to this, both poets produced many poems and writings describing child pain. When the letters and poems of these two contemporary names are examined, the approach of two different pens to events and realities of life around the same theme becomes clear. In this way, the perspectives of Ali Ekrem and Tokadizade Shekip, both as a father and as an artist, can be determined. The two poets who lost their children to typhoid and suicide had a very different attitude towards death. Depending on the letters and poems by Ali Ekrem and Tokadizade Şekip, this research seeks to present a perception and interpretation of the idea of child's death. In this respect, it is also aiming at contributing their biographies.

Keywords: Namik Kemal, death, suicide, typhoid, child.

GİRİŞ

İnsan yeryüzüne geldiği andan itibaren zamanda geri saymaya başladığını ve her doğanın en sonunda mutlaka ölümü tadacağını bilir. Fanilik duygusu içten içe sürekli yaşar, ama yine de dünyanın vadettiği nimetlere ulaşmak için hayaller kurar, sürekli çalışır çabalar, hedeflere ulaşmak için ne kadar ömrü kaldığını bilmeden bir akışa kapılır gider. Okul, iş, eş, çocuk... Bu sıralama ortalama insanın hayatına dair genel plan taslağıdır. Gençlik yılları, hayatı inşa yıllarıdır. Devir, mekân, kültür, maddi imkan gibi etkenler değişse de isteklerin işleyişi ve sırası kolay kolay değişmez. Delidolu yaşayış kararları bile gün gelir bu rutine teslim olur. Ne kadar sürprizlere açık olursa da düzenin konforu ağır basar.

Bir diğer insanla yolunu birleştirerek dünyadaki tekliğini bırakıp çokluğa doğru adım atan her insan için evlilik, hayatı düzenleyen önemli bir dönüm noktasıdır. En klasik tanımıyla aile, toplumun yapı taşıdır, anne, baba ve çocuklardan oluşur. Dolayısıyla evlenen her çiftten beklenen, çoğalarak topluma yeni bireyler kazandırması ve hayatının seyrini çocukları üzerinden konumlandırmasıdır. Genellikle ister kadın ister erkek olsun, çocuk deyince akan sular durur. Dünyaya kendinden bir parçayı getirme duygusu, sanki gizliden gizliye ölümlülüğü kırma içgüdüyle birlikte hareket eder. Geleceğe uzanan bir umuttur büyütülen. Bu sebeptir ki anne-baba için çocuk canından bir parçadır. O denli kıymetlidir yavrusu. Her şeyin en güzelini diler ve gerçekleştirmeye çalışır. Ancak sevgisi ölçüsünde de korkusu vardır. Evladını kötülüklerden korumaya çalışırken bir yandan da ölmekten ödü patlar. Kendi adına değil çocuğu adınadır bu

koru. Çocuğunu yalnız ve çaresiz bir başına bırakıp gitmemek için mücadele eder. Fakat hiç beklenmedik bir biçimde hayata dair planları altüst olur da evlat acısını yaşarsa, ölmeden ölmüş demektir. Bir çocuğun, bir gencin “gök ekin iken” kaybı yürek dağlayıcıdır. Bu sebeple ağzı dualı, güngörmüş insanlar “Allah her şey gibi ölümün de sıralısını versin” temennisini dillerinden düşürmezler.

1. Kalem Tutan Ellerden Kayan Evlatlar

Türk Edebiyatında evlat acısını yaşamış birçok şair ve yazardan söz etmek mümkündür. Bunlar arasında Ziya Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Ekrem Bolayır, Tokadizade Şekip ve Peyami Safa ilk akla gelenlerdir. Bu makalede, Ali Ekrem Bolayır ile Tokadizade Şekip'in yaşadıkları evlat acısı, çocuklarına ithafen yazdıkları şiirler ve Ali Ekrem'in Tokadizade'ye gönderdiği iki mektup üzerinden ele alınacaktır. Ayrıca konuyu destekleyen başka mektuplardan da yararlanılacaktır.

1.1. Namık Kemal'in Gölgesinde: Ali Ekrem Bolayır

Ali Ekrem Bolayır (1867-1937), hürriyet şairi Namık Kemal'in oğlu olması hasebiyle “yıldızdan düşmüş bir şule” diye nitelendirilmiş ve hayatı boyunca babasının isminin gölgesinde kalmıştır. Gerçi kendisinin bu durumdan pek şikayetçi olmadığı “Kemalzade”, “Namık Kemalzade” imzalarından, her vesileyle babasından bahsetmesinden ve II. Meşrutiyet döneminde siyasi isimlere ulaşmaya çalışma şeklinden anlamak mümkündür. Bununla birlikte, A(yın) Nadir imzasıyla yer aldığı Servet-i Fünun edebiyatının kurucu isimlerindedir. “Şiirimiz” başlıklı yazısının yayımındaki problem üzerine Tevfik Fikret'e gücenerek Servet-i Fünun'dan ayrılması ise devrin ses getiren önemli edebî olaylarından. Servet-i Fünun sonrası Ali Ekrem'in bir yanı hep eskiye ve geleneğe bağlı kalmışsa da 1937 yılındaki vefatına değin gelişme ve yenilikleri sürekli takip etmiş, görüş, öneri ve eserleriyle edebiyat sahasında görünürlüğünü korumuştur. Son yıllarda Ali Ekrem üzerine yapılan çalışmaların sayısındaki artışa bağlı olarak onun Türk edebiyatındaki yeri ve önemi daha nesnel ve etraflı bir biçimde ortaya konmaya başlanmıştır. Şiirlerinin yanı sıra özellikle tiyatro, hatıra ve mektuplarının yayımlanmasıyla kendisine, ailesine ve edebî çevresine dair birçok bilinmeyen ayrıntı gün ışığına çıkmakta, böylece Türk edebiyat tarihi zenginleşmektedir.

Ali Ekrem, özel hocalardan aldığı eğitimle yetişmiş; Namık Kemal, arkadaşlarının ısrarına rağmen, oğlunu okula göndermemiştir. II. Abdülhamid'den oğlunu yurt dışına gönderme isteği kabul görmüş, ancak bu kez de babası Mustafa Asım Bey araya girerek bu plana

engel olmuştur. Ali Ekrem, saraya alınarak mabeyin kaleminde çalışmaya başlamıştır. Çeşitli okullarda verdiği dersler haricindeki en uzun görevi on sekiz yıl süren mabeyin kâtipliğidir. 1888'den 1906 yılına kadar kaldığı bu görevinden sonra iki yıl devam eden Kudüs mutasarrıflığına atanır. Çok kısa süren (11 Ağustos 1908-29 Ağustos 1908) Beyrut valiliğinin ardından 30 Ağustos 1908'de Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine tayin edilir. Bu görevinden 9 Eylül 1909'da alınır II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döner ve bir müddet görevsiz kalır. Ali Ekrem, Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın girişimleri neticesinde artık merkezi Rodos'tan Midilli'ye alınmış olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti valiliğine 25 Ağustos 1912'de yeniden atanır. Ancak Yunanlılar tarafından Midilli'nin işgal edilmesi üzerine Ali Ekrem esir alınarak Yunanistan'a götürülür. Eşi Zeynep Celile Hanım'ın ısrarıyla bütün aile İstanbul'a dönmek yerine Ali Ekrem'le birlikte Yunanistan'da esir kalmayı tercih eder. Aile, Pire'de çok sıkıntılı ve zor şartlar altında yaşar. Nitekim Ali Ekrem Atina'ya gidip Venizelos ile görüşerek serbest kalmalarını sağlar. Böylece İstanbul'a dönerler ve Darülfünun başta olmak üzere, İnas Darülfünunu, Galatasaray Lisesi, Maltepe Askerî Lisesi, İstanbul Mekteb-i Sultanisi, Darülbeydiye'ye bağlı Tiyatro Meslek Mektebi, Rum ve Ermeni Mektebinde müderrislik/öğretmenlik yaparak geçimini sağlayacağı hayatının son dönemi başlar (Demiryürek, 2012, s. 5-12, 17). Çektiği sağlık problemleri ve maddi sıkıntıları artarak sürer ve 27 Ağustos 1937 tarihinde vefat eder. Vasiyeti üzerine Zincirlikuyu Mezarlığına manevi babası kabul ettiği şair Abdülhak Hamid'in yakınına defnedilir.

1.2. İzmirli Bir Aydın: Tokadzade Şekip

Tokadzade Şekip (1871-1932), İzmir'de yaşamasına rağmen Servet-i Fünuncular başta olmak üzere İstanbul'daki entelektüel çevrelerle sürekli iletişim halinde olan, bu sayede edebiyat dünyasından isimlerle samimi dostluk bağları kurmuş güçlü ve mütevazı bir kalemidir. Edebiyat dışında ticaret, siyaset ve eğitimle ilgilenmiş verimli bir hayat sürdürmüştür. Dedesi Hacı Mustafa Efendi, Tokat'tan gelerek İzmir'e yerleştiği için ailesi "Tokadzade"ler olarak bilinir. Babası Tokadzade Mehmet Nuri Bey, eğitimini İzmir'de tamamlamış, mahkeme başkatipliği, meclis idare azalığı ve Osmanlı Bankası İzmir şubesinin Türkçe İşleri bölümünde çalışmış bir memurdur. Ayrıca *Hizmet* ve *Aydın* gazetelerinde şiirleri yayımlanır. Şekip Bey 18 yaşındayken babası hastalanarak vefat eder. Mehmet Nuri Bey'in "hayata yüksekte bakan, durgun ve mahzun" mizacının ileriki yıllarda oğluna miras kaldığı anlaşılır (Çağın, 1989, s. 2-3). Tokadzade Şekip, İzmir Rüştüyesindeki formal eğitiminin yanı sıra çeşitli hocalardan Arapça, Farsça, edebiyat, felsefe, kimya ve

coğrafya dersleri alır. Mektubi Kaleminde müsevvitlik, İzmir Ticaret Mahkemesinde zabıt katipliği yapar.

Şekip Bey, bir jurnal üzerine 1899'da bazı arkadaşlarıyla birlikte Bitlis'e sürgün edilirse de saraya başvurmaları neticesinde bir yıl sonra affedilirler. İttihat ve Terakki Partisinin kuruluş çalışmalarına katılır, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yapılan seçimlerde Manisa (Saruhan) mebusu seçilerek İstanbul'a gider. Ancak parti içindeki görüş ayrılıklarından dolayı istifa eder. Meclis feshedilince siyasetten uzaklaşarak İzmir'de ticaretle ilgilenir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul'a giderse de 1920'de geri dönerek İzmir Kız Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapar. Bir ara İzmir Belediye Meclisi üyeliğine seçilir (Uçman, 2020). Şekip Bey, hayatının son döneminde edebî bir mecmua neşretme, yılın belirli zamanlarında yurt içi ve yurt dışından tanınmış âlimleri davet ederek konferanslar verme gibi hedeflerle kurulan İzmir Edebiyat Cemiyetinin kurucu başkanı olur (*Son Posta*, 19 Haziran 1931, s. 2).

Edebiyata ilgisi babasının yol göstericiliğinde çocuk yaşlarından itibaren başlayan ve edebî bakımdan Muallim Naci'nin siyasi açıdan ise Namık Kemal'in tesirinde kalarak ilk şiirlerini yazan Şekip Bey, 1800'lerin sonunda İzmir'de bir edebiyat muhiti oluşmasını sağlar. Çoğunlukla eski tarz şiiri sürdürür, hayatının belli bir evresinde Mevlevîliğe intisap ederek tasavvufî şiirler yazar. Naat, ilahi, nefes, gazel ve kaside tarzındaki şiirlerinde coşkun bir lirizme rastlanır. Oğlu Kemal'in ölümünden sonra, zaten var olan karamsarlığı psikolojisinde baskın hale gelir ve eserlerine isyankar bir hava hâkim olur (Uçman, 1984, s. 74). Abdülhak Hamid'in hayranı olan şair, *Makberi* örnek tutarak *Huzur-ı Hilkatteyi* yazar. İkinci çocuğu Nâsır'ın ölüm haberi üzerine 7 Teşrinievvel 1932 tarihinde intihar eder. Baba-oğul, Şekip Bey'in vasiyeti üzerine İzmir Soğukkuyu Mezarlığına defnedilir.

2. İki Babanın Kader Ortaklığı

Ali Ekrem'in edebiyat âlemindeki yakın arkadaşlarından biri olan Tokadizade Şekip ile tanışmasına onun *Hizmet*'te çıkan "Kemal'e Hitabım" adlı makalesi vesile olur. II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan hürriyet sesleri arasında babasını hak ettiği ölçüde derinlemesine anlatan başarılı bir yazıya hasret duyan Ali Ekrem, Şekip Bey'in söz konusu yazısını okuyunca çok etkilenir. Namık Kemal'in ruhunun şad olduğunu düşünür. Hiç tanımadığı Tokadizade Şekip'e uzun bir telgraf göndererek memnuniyetini ve teşekkürlerini iletir. Böylece iki isim daha birbirlerini hiç görmeden aralarında sıcak bir bağ kurulur. Şekip Bey'in İttihat ve Terakki Partisinin Manisa Mebusu olarak İstanbul'da bulunduğu yıllarda aralarındaki tanışıklık dostluğa dönüşür. Şekip Bey'in kızı Nevit Öztokat "İstanbul'da oturdukları

sırada Süleyman Nazif, Cenab Şahabeddin, Ali Ekrem (Bolayır), Tahirü'l-Mevlevî gibi devrin tanınmış şairlerinin evlerine geldiklerini, kendilerine imzalı kitaplarını hediye ettiklerini" anlatır. (Çağın, 1989, s. 54).

Tokadzade, İttihatçıların politikalarına uyum sağlayamayarak mebusluktan çekilip İzmir'e dönünce Ali Ekrem ile haberleşmeleri devam eder. Vefatından birkaç yıl önce İstanbul'a gelerek Rumelihisan'nda ikamete başlar. Oğlu Nâsır'ı işe yerleştirir. Eski dostları onu ziyarete gelmeye başlarlar. Hatta Ali Ekrem'in ifadesine göre Süleyman Nazif, bu ziyaretlerden birinde üşüterek hastalanır ve sonrasında vefat eder. Maddî imkansızlıklar yüzünden İstanbul'da geçimini sağlayamayan Tokadzade, oğlu Nâsır'ı Ali Ekrem'e emanet ederek İzmir'e geri döner (Ali Ekrem, 1932, s. 2391).

Şekip Bey, ilk çocuğuna Kemal ismini verecek kadar Namık Kemal'e hayrandır. Ali Ekrem ile aralarında gelişen dostlukta onun öteden beri Namık Kemal'e duyduğu beğeni ve sevginin büyük katkısı olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte ileriki yıllarda iki şairi, çok güçlü bağlarla birleştiren trajik bir kader ortaklığı meydana gelir. Asıl bu noktada ebediyen birleşirler.

Ali Ekrem'in oğlu Cezmi platonik bir aşkın sonunda depresyona girerek gençliğinin baharındayken 21 yaşında kendini vurarak intihar eder. Ondan 11 yıl sonra bu kez kız kardeşi Masume üçüncü evliliğini yaparak gittiği Mısır'da hastalanarak 28 yaşında tifodan ötür. Ali Ekrem peş peşe iki kez evlat acısını yaşar. Şekip Bey'in alınyazısı da Ali Ekrem'inkinden farklı değildir. İki erkek, bir kız çocuğu olan Şekip Bey, oğullarından Kemal'i henüz 4 yaşındayken kaybeder. Yurt dışına göndererek büyük umutlarla yetiştirdiği ikinci oğlu Nâsır'ın da 28 yaşında tifodan ölmesi üzerine daha fazla dayanamaz ve oğlunun hemen ardından tabanca ile kendini vurarak hayata gözlerini yumar. Oğluyla birlikte toprağa verilir.

Her iki şairin de eserleri arasında çocuklarına ağıt niteliği taşıyan şiirler vardır. Aynı duygu etrafında kaleme alınmış bu şiirler beraberce değerlendirildiğinde hayattan edebiyata yansıyan benzer yönler ortaya çıkar. Yaşanan acıların edebî zemine taşınması sonucunda gerçeğin katılığı estetik düzlemde kalıcı ve genel geçer hale gelir. İki şair babanın gerek başkalarıyla gerekse kendi aralarındaki yürek yakan mektuplaşmalar ise hissedilenlerin en açık ve ayrıntılı halini sergilerler. Ayrıca Ali Ekrem'in Şekip Bey'e yazdığı konuyla ilgili mektuplar birinci elden kaynaklar olmaları sebebiyle iki ismin yaşadığı talihsizliği dramatik ve çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Böylece mektuplar birer iç dökme yazısı olmanın ötesinde

şiiirlerin perde arkasını açıklığa kavuşturan önemli belgelere dönüşürler.

3. Evlat Acısından Doğan Şiiirler

Aynı devrin benzer şahsiyetleri olan Ali Ekrem ve Tokadzade Şekip, edebî kimliklerinin ötesinde evlat acısı ortak paydasında birleşirler. Çocuklarını kaybetme noktasında düğümlenen hayatları, onları birbirine denk ıstıraplara boğar. Ali Ekrem metanet ve sabırla hayata tutunmanın yollarını bulurken Şekip Bey kişiliğindeki karamsar ve kırılğan yönlerin baskın gelmesiyle canına kıyar. Bununla birlikte her iki şiiir baba da şiiirleriyle hem çocuklarını hem kendi yaşadıklarını ölümsüz kılmayı başarırılar.

3.1. Ali Ekrem'den Çocuklarına: Ali Ekrem evlenme çağına geldiğinde Said Paşa'nın kızını eş olarak düşünür, ancak bu evlilik gerçekleşmez. Onun yerine Celal Paşa'nın kızı Zeynep Celile Hanımla evlenir. Hüseyin Hilmi Paşa'ya yazdığı 4 Temmuz 309 (16 Temmuz 1893) tarihli bir mektupta

“Said Paşa'nın kızını alamadığıma, sizin mantığın hilafına bile olarak, teessüf edip duruyordum. Cenab-ı Hak daha iyisini ihsan etti: Yaveran-ı hazret-i şehriyariden Ferik Celal Paşa'nın kızını alıyorum” (*Bâki Muhabbet*, 2019, s. 24)

diyerek sevincini bildirir. Ali Ekrem'in Celile Hanımla evliliğinden bir erkek, üç kız çocuğu dünyaya gelir: Mehmet Kemal Cezmi (1896-1917), Ayşe Masume (1899-1928), Hatice Selma (1902-1986) ve Fatma Beraet (1905-1984). Namık Kemal'in oğlundan tek erkek torunu olan Cezmi'nin ismi dedesinin *Cezmi* (1880) adlı romanından mülhemdir.

3.1.1. Cezmi: Namık Kemal 20 Ekim 1883 tarihli mektubunda “İki gözüm Ekremcięim” diye seslendiği oğluna özlemini ve sevgisini “Aksin görenlerin gözünde kalmış zannederim de gözlerine bakar fotoğrafını görmüş kadar memnun olurum” sözleriyle belli eder. Ayrıca “Baki çalış adam ol oğlum.” (*Bâki Muhabbet*, 2019, s. 16) öğdünde bulunarak oğlunun çalışkan biri olmasını ister. Bütün hayatı boyunca “Namık Kemal'in oğlu” olmaktan dolayı gurur duyan, onun istediği gibi bir evlat olabilmek için omuzlarında babasına ait şöhretin ağırlığını ve biraz da kibrini taşıyan Ali Ekrem, kendisi gibi oğlunun da Namık Kemal'e layık bir torun olması için uğraşır, didirir. Ona göre: “Cezmi vatanın ümididir.” (Banoğlu, 1965, s. 1896). Cezmi'ye yazdığı mektuplardan birinde bu konudaki düşüncelerini açıklar:

“Senin ulvi bir maksadın var: Büyük adam olacaksın. ‘Kemal Bey'in hafidi’ ile bütün Osmanlılar iftihar edecek, şöhret, iktidar

ve namus ve himmetin dünyalara şayi olacak. Nerede namını zikretseler, vicdanlardan gelen hürmet hisleri çehrelerde parlayacak. Sen, beş on sene sonra bu memleketin her tarafında daima muhabbetlere, ihtiramla mazhar olacak, güneşin yıldızlar arasında dolaştığı gibi, meşru ve mergup bir hiss-i gururla dolaşacaksın. Seni takdir eden, sana tahsinhan olan efrad-ı milletin birincisi de baban olacak. Bak takip etmekte olduğun maksut ne kadar âli... Sen öyle herkes gibi çocuk değilsin: Bu milletin nur-i ayni, bu vatanın medar-ı mübahatısın.” (Banoğlu, 1965, s. 1894).

Bütün bu sebeplerle Ali Ekrem, oğlunun eğitimine çok önem verir. Onu Türk ve yabancı okullarında okutur. Hatta bir ara İsviçre'nin Lozan şehrinde eğitim görmesi için Cezmi'yi Avrupa'ya götürür. Büyük ümitlerle yurt dışında eğitime gönderilerek özenle yetiştirilen Cezmi, müziğe fevkalade yeteneği olan bir gençtir. Özel olarak müzik dersleri aldığı Büyükada'da oturan Belçikalı, evli ve yaşça kendisinden büyük olan hocasına âşık olur. Birlikte olmalarının gerek toplum gerek aile nezdinde kabul edilemezliği nedeniyle eğine düştüğü melankoliden kurtulamayan Cezmi, halası Feride ile eşi Menemenlizade Rıfat Bey'e ait Şişli'deki evde, eniştesine ait tabancayla 4 Mart 1917 tarihinde intihar eder. Başından yaralanan Cezmi'ye ilk müdahaleyi yakında oturan Doktor Aristidi Paşa yapar ve Hamidiye Etfal Hastanesine kaldırılır. Cezmi bütün çabalara rağmen kurtarılamaz ve 6 Mart 1917 Salı günü vefat eder. Kalabalık katılımlı bir cenaze töreninin ardından Sultan Mahmut Türbesi haziresine defnedilir.

Naif bir bünyeye sahip olan ve hayatı boyunca çeşitli hastalıklarla boğuşan Ali Ekrem, oğlunun ölümünün ardından ruhsal açıdan zor günler geçirir, Şişli Hastanesine yatırılarak Doktor Mazhar Osman gözetiminde tedaviye alınır. Bu dönemde “ben seni Cezmi'nin yerine ikame ediyorum” (Sazyek, 2019, s. 187) diyerek teselli bulduğu öğrencisi Şaziye Berin'le mektuplaşmaları başlar.

Şaziye Hanım'a yazdığı 5 Ağustos 1334 (1918) tarihli mektubundaki “lisan-ı kalple yazılmış” bir şiirinde Ali Ekrem, Cezmi'nin yokluğundan duyduğu derin özlemi ve sevgiyi mısralara döker. Şiirle birlikte ilham kaynağını da ayrıntılarıyla anlatır:

“Karşımdaki kadın tumarhanesinden gayet hazin sesli bir deli bir gün bir türkü söylemeğe başladı, musiki yüreğime dokundu, o söyledi ben ağladım. Nağmeler pek iptidai olmakla beraber bana pek güzel geldi; yalnız deli kadıncağzın mırıldandığı sözleri tamamen anlayamıyordum. İkide birde ‘öleyim, güleyim’ kafiyeleri kulağıma vuruyordu. O zaman delinin türküsüyle tekrar edebilmek için bir şey yazayım dedim, bak ne doğdu:

Yavrum Cezmi, görün bana bir kerecik güleyim,
Seni cânâ çekeyim de seve, seve öleyim;
Ah o tatlı bakışınla gel gir yine kalbime,
Yanık, yanık söylen fakat sakın öldüm ben deme:
Sen ölmedin, ölemezsin korkunç rüya gördüm ben,
Her gün benim yanımdasın, tutuyorum elinden,
Okşuyorum saçlarını, öpüyorum alınını.....
Katil olsam gebertirim ben o mel'un kadını!" (Sazyek, 2019, s. 216).

Cezmi'nin beklenmedik ölümüyle ona bağladığı umutlarını da kaybeden Ali Ekrem, metanetini koruyarak kızlarına tutunur. Onların sevgisiyle hayatta kalmayı başarır.

Ali Ekrem, Cezmi'nin acısı yüreğinde küllenmeye başlamışken ikinci bir yıkıma uğrar. Kızı Masume'nin Mısır'da tifodan vefat ettiği haberi telgrafla bildirilir. Talihsiz şair, 11 yıl sonra yeniden evlat acısına boğulur.

3.1.2. Masume: Şairin üç kızından en büyüğü olan ve güzelliği ile kendinden söz ettiren Masume, Namık Kemal'in oğlundan ilk kız torunudur. Doğumu saraya bildirilince II. Abdülhamid tarafından bebeğe Ulviye Şükriye adı verilmişse de bu isim aile tarafından benimsenmemiştir. 6 yaşındayken şehzade Kemalettin Efendi'den Türkçe dersleri alan Masume, Rodos'ta Sörlük Mektebinde okur. Daha sonra Harbiye'deki Fransız Kız Mektebine devam eder. Değişik tabiatlı, hassas mizaçlı bir kişiliğe sahip olan Masume'nin halasının oğlu Numan (Menemenciğlu) ile evlenmesi beklenmiş, ancak bu evlilik gerçekleşmemiştir. Peş peşe iki evliliği boşanmayla sonuçlanan genç kadın, üçüncü evliliğini annesinin baba tarafından akrabası olan ve soyları Kavalalı ailesine dayanan Ahmet Bey'le yaparak Mısır'a yerleşmiştir. Ancak buradaki mutluluğu da uzun sürmemiş ve yaklaşık iki yıl sonra 5 Haziran 1928 tarihinde Kahire'de henüz 28 yaşındayken tifodan vefat etmiştir.

Ali Ekrem, Suut Kemal Yetkin'e yazdığı 6 Haziran 1928 tarihli mektupta Masume'nin kaybindan dolayı hissettiği acıyı dile getirir:

"Şimdi elimde son yazdığı mektub, bunun sahifelerine kokusu sindiğini tahayyül ederek her tarafını öpe öpe ağlıyorum, ağlıyorum. Cezmi'nin feci' matemine işte bir mâtem daha munzam oldu. Öyle ya, fezâ, nâ-mütenâhî, ona yüzlerce, binlerce mâtem gecesi dolabilir. Benim topu üç dört gecem var, hele bakalım bu mel'un leyâl-i mâtem katmerlensin, katmerlensin. Daha karım var. İki kızım var; bunlar da birer birer ölsünler... Tabiâte göre benim vücûdum ne ehemmiyette ise, Mâsûme'yi öldüren mikrobu mevcûdiyeti de o ehemmiyette. Kimbilir

hayâtını benim sevgili hayatlarımdan alacak daha kaç mikrob
hücum için nöbet bekliyor!" (Ali Ekrem, 1996, s. 73-74).

Hayatlarının baharında olan 21 ve 28 yaşlarındaki iki çocuğunu
toprağa veren kederli baba, onlar için ıstırap yüklü şiirler yazar.
Bunlardan birincisi, araştırmacı Taha Toros'un arşivinde bulunan Ali
Ekrem'e ait hatıra defterinden okuyup yayımladığı bir dördüktür:

"Yavruların annesine dedim ki,
İki kalbe az gelirdi bu² mezar.
Yalnız kalsın (Cezmi) senin kalbinde,
Kalbinde de (Masume)nin kabri var." (Demiryürek, 2012, s. 24).

Yüreğindeki mezarlığa gömdüğü ikinci çocuğu Masume için
yazdığı ve öğrencisi Suut Kemal Yetkin'e gönderdiği mektuplardan
birine iliştirdiği müstakil şiirinde ise Ali Ekrem, her insan için geçerli
olan hayat karşısında ölümün çaresizliğini çarpıcı bir biçimde dile
getirir:

"Ne olduysa sana oldu Mâsûme!
Rûhun varsa sakın bizi düşünme.
'Mâtemime dayanamazlar'
Sanma: Dayanırız kayalar kadar.
Senin mâtemciğin nedir ki yavrum?
Bir yıl geçmez mutlak ben unuturum
Kendin kadar lâtif, esîrî olan
Mâtemciğini de, sözüme inan.
O kadar sevdiğin bizleri unut,
O hassas kalbini artık geniş tut.
Hakikati anla, hodbinliği bil,
Kimse senin için ölecek değil!
Mısır'ın çöllerinde yat haşre kadar...
O baban olacak âdî canavar
Cezmisiz yaşadı, sensiz de yaşar!" (Ali Ekrem, 1996, s. 83).

Ali Ekrem, her ne kadar son mısralarında "adi canavar baban
Cezmisiz yaşadığı gibi sensiz de yaşar" dese de Masume'nin hayalini
hep yanı başında hisseder. Gökyüzündeki bulutlarda bile onun yüzünü
görür.

3.1.3. Beraet: Ailesinde 11 yıl arayla hazin yaprak dökümleri
yaşayan Ali Ekrem'in talihsizliği iki çocuğuyla bitmez. Masume'nin
vefatından 10 ay gibi kısa bir süre sonra bu kez en küçük evladı
Beraet trafik kazasında ağır yaralanır. Şair babanın yüreği bir kez daha
onulmaz bir biçimde dağlanır. Öğrencisi Şaziye Berin'e trajik olayın

² Taha Toros bazı kaynaklarda "bu" yerine "bir" yazmıştır.

bütûn ayrıntılarını mektuplarında anlatır. Buna göre; Beraet ve eşi Ziya Bey, 2 Nisan 1929 tarihinde, Ali Ekremlere gitmek için evlerinden çıkarlar ve Şişli Caddesinde karşıdan karşıya geçerlerken karı-kocaya bir otomobil çarpar. Her ikisi de yaralanmakla birlikte Beraet'in durumu çok ağırdır. İlk müdahaleyi yapan Doktor İsmail Kenan'ın gözetiminde Amerikan Hastanesine yatırılan Beraet'in kafatası çatlar, bilinci kapanır. Ali Ekrem, dostları Doktor Akil Muhtar ve Mazhar Osman'dan yardım ister. Onların en yeni usulleri tetkik ve tedavilerinde uygulamaları neticesinde başlangıçta %10 kurtulma ümidi olduğu söylenen genç kadının 13 gün sonra yaşamasına %90 gözûyle bakılır. Ali Ekrem ile Celile Hanım geceleri ancak uyku ilaçlarıyla uyuyabilirler. Kızlarının sağlığına kavuşması için bütün metanetlerini korumaya çalışırlar. "Kara sabırlarla" yaşarlar. Mektubunda İranlı şair Hâfız-ı Şirâzi'den alıntı yapan Ali Ekrem, öğrencisi Şaziye'ye durumlarını anlatır:

"Derler ki taş, sabır toprağında lâ'le ve yâküt olur; evet olur, lâkin ciğer kanyıla olur! İşte biz de kan ağlayarak sabrettik... Önceleri yüzde beş on nisbetinde bir tezâyüd-i ümîd ile memnun olurken şimdi yavrumuzun açılmasını, bizi tanınmasını, söz söylemesini istiyoruz." (Sazyek, 2019, s. 287-289).

Beraet zaman içinde iyileşir. Eşiyle çeşitli seyahatlere çıkarak sağlığına tamamen kavuşmayı başarır.

Ali Ekrem, Kudüs'te görevliyken Beraet 3 yaşındadır. Şair baba, 10 Mayıs 1324 (23 Mayıs 1908) tarihinde yazdığı ve *Şehbal* dergisinin 15 Mayıs 1325 (28 Mayıs 1909) tarihli nüshasında yayımlanan "Beraet'ime" adlı şiirinde, duygularını mısralara döken bir şairden çok bir babadır ve henüz yaşayacağı evlat acılarının hepsinden habersizdir:

"1
Karşımda söylüyor bunu sîmâ-yı hayretin:
Derk etmiyordu ayrılığı tıfl-ı fikretin
Sîmâ-yı hayretin... o güzel levha-i cemâl
Hâlâ gözümde, farkına hâlâ sen ihtimâl
Vermezsin ey zehîre-i ömrüm, harâretin
Hâlâ gelir cananımı okşar, bu kudretin
Fevkindedir zaman ve mekânın, hayâtımı
Lerzân eder tutar nazarın kâinatımı!
2
Sen nerdesin Beraetim? Artık hayâl ile
Ruhum kanaat eylemiyor, gül-i cemâl ile
Bir iltima'-ı kevkeb anımla, ol ayân
Gel nâtıkanla gel bana ey hâtif-i beyân,
Bir başka hikmet-i mütereddît meâl ile
Bir nağme-i lâtif ü hayât-ı iştimâl ile

Tenhayî-ı hayâtıma ol zehre-i mesarr,
Dök zemmelenle ömrüme bir mevce-i bahar.

3

Huysuz kızım! Nasıl, yaramazlık nasıl yine?
Rahat yasak mı her gece biçâre annene?
Mutlak yemek, sokak, uyumak, oynamak bile
Annenle mi? Sabahları bir sillecik ele
Bazen iner mi? İşte tamam şimdi bir sene
Annen esirin oldu; bu âlemde bir nine
Çekmez bu kahrı... Ah o küçücük un f ü şiddetin,
Gözyaşlarında parlayan âsâr-ı hiddetin!

4

Yavrum, senin tüveyce-i magzında hande-pür
Bir lem'a var ki rûha gözünden nüfûz eder;
Hayran eder tefekkürü gâhî zekâvetin,
Necm-i seher safâlı cebîn-i tarâvetin
Parlar, gelir revânımı ulvîyetin öper...
Düşmez semâ-yı ömrüme bir şâye-i keder,
Nermin yüzünle cilveli hâlinle gâh gâh,
Nasb eyledikçe kalbime nazende bir nigâh.

5

Hırçın kızım? Bir istediğin olmasa hemen
Çiğlıkların gelir mi hurûşa zaman zaman?
Yerlerde çırpınır mı küçük kolların? Başın
Tak tak vurur mu tahtalara? Sonra gözyaşın
Reyyan olur mu? Sonra yine sayha-i yaman
Çınlar tutar mı her yeri? Kardeşlerin "Aman
Dur, sus Beraet ağlama!" Derler mi? Sen bile
Başlar mısın nedâmete dargın nigâh ile?

6

Gözyaşların senin dökülünce azar ki
Şebnemli gonçeler açılır, ihmîr ki
Benzer şafakta zehre... bu sözlerine bi-meal:
Şayeste-i tezehhür-i hüsnün olan makal
Ancak meleklerin sözüdür! Bir mesarr ki
Bir hande-i medîd-i taravet medar ki
Kurbanım işte! Ey ezeli neşve-i revan,
Sensin benim hayatım için hüsn-i havdan

7

Şeytan kızım! Neler bilir, anlarsın istesen
En gizli şeyleri hemen idrak idüb desen
Mânâlı gözlerinle gelirsin -Ne var yine?
-Hiç anne, ben şeker yemedim..- Bir bir üstüne
Kızlar şeker yemez!.. Bunu duydu mu handeden
Parlar cemâl-i kevkebin, ey nur-ı gül beden!
Fırlar, kaçar, fakat sokulursun heman- benim
Bir bonbonun kamaklısı, bir anne sevdiğim!

8
Ya öyle mi Beraetim? Artık baban da bir
Bonbon verir sana... Ya benim sevdiğim nedir?
-Bilmem ki ben, şeker mi?- Hayır, söyleyim de bak:
Ağabeyka birdi, ablan iki.. -Ablama dayak
Attındı sen... -Mumul da üç, artık yeter bitir
Şeytan, bu cilveler şükre bir bahanedir.
-Dördüncü kimdi?-Ben bilemem.- Sensin işte sen,
Sîmâ-yı hayretinle hayâlimde handezen!
Kudüs-10 Mayıs 324" (Ali Ekrem, 1909, s. 88).

Şehbal'de yayımlanan bu şiir, Ali Ekrem'deki çocuk sevgisinin boyutunu somut bir biçimde gösterir. O, kızına şefkatle yaklaşan her baba gibidir, fakat edebî kimliği sayesinde çocuklarına duyduğu sevgiyi kaleme alma becerisine ve gücüne sahiptir. Yaşantılarındaki ayrıntılar dipnotta Beraet'in çocuk dilinde "kaymaklı" kelimesini "kamaklı", Cezmi'ye ağabey manasında Rum dadıların şivesiyle "ağabeyka", Selma'ya ise "Mumul" denildiğinin Ali Ekrem tarafından açıklanması sayesinde çocukların yaşayışı ve aile yuvasındaki sıcaklık bütün samimiyetiyle gözler önüne serilir.

Namık Kemal'in kızı Feride Hanımın Beraet adında bir kız çocuğu olduğundan aile arasında Ali Ekrem'in kızı Beraet "Küçük Beraet" diye adlandırılır. Nitekim kendisinin de bu "Küçük" lakabını benimsediği Taha Toros'a yolladığı Kurban Bayramı kutlama kartına imzasını "Küçük Beraet (Bulayır)" biçiminde yazmasından anlaşılmaktadır. Kendi çocuğu olmadığından hayatını yardıma muhtaç insanlara ve kimsesiz çocuklara adayan Beraet, 1984 yılında 79 yaşında İstanbul'da vefat eder.

3.1.4. Selma: Ailenin üçüncü kızı olan Selma, her bakımdan kardeşlerinden ayrılır. Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde okur, 1924 yılında henüz 22 yaşında genç bir kızken Amerika'ya gider ve oraya yerleşir. Konferans ve yazılarıyla önemli bir yer edinir. Zaman zaman Türkiye'ye ziyaret amaçlı gelirse de kalıcı olarak dönmez. Amerika'da Türk kültürünü tanıtıcı yayın ve konferanslarla ülkesi adına gönüllü çalışır. Türkiye'nin Amerika'daki kültür elçisi olarak kabul edilir. İngilizce olarak *Unveiled: The Autography of Turkish Girl* (1930), *Turkey Old and New* (1947), *Turkish Fairy Tales* (1967) adlı kitapları yayımlanır. *Christian Science Monitor* adlı dergi için 280 makale yazar (Wallinger, 2016: 121). Birinci kitabı *Peçeye İsyân* adıyla 1998 yılında Türkçeye çevrilir. Bu kitap sayesinde hem Selma'yı tanımak hem de Ali Ekrem'in biyografisine katkı sağlayacak bir çok ayrıntıya ulaşmak mümkündür. Ele aldığı çağ itibarıyla Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişe dair birtakım tarihi izlere de rastlanabilir.

Selma, dedesi Namık Kemal'den babası Ali Ekrem'e ondan da kendisine geçen yazma yeteneği ile dikkat çeker. O, ailenin üçüncü kuşaktan edebiyat âlemine mensup temsilcisidir. Vatan ve hürriyet şairi bir dedenin torunu olarak milli duyguları güçlüdür. Bu sebeple Türkiye'ye ve Türklere yönelik çalışmalarda yer alarak hem kimliğini muhafaza eder hem de ülkesi için çalışır. Hatta Amerika'da Anadolu'dan kapsamlı ve gerçekçi bir perspektifle söz edebilmek için 1929 yılı Eylül ayında eniştesi Ziya Bey'le birlikte Anadolu'ya bir seyahat gerçekleştirir. Ankara ve Çankırı'yı da içine alan yerlerde inceleme ve araştırmalar yapar. İlaveten babasından da bilgi kaynağı olarak istifade eder. Ali Ekrem kızına Hz. Muhammed, Türk devletleri, eski nikahlar, düğünler, Ramazan geceleri, Deli İbrahim ve kendi aile tarihleri de dâhil olmak üzere bazı konularda geniş kapsamlı notlar yazarak gönderir. Böylece onun bilimsel çalışmalarına ve yazarlığına büyük bir gurur ve memnuniyetle destek olur (Sazyek, 2019, s. 54, 56). Babasının yardımlarına ihtiyaç duyan Selma, kendisi de başkalarına elinden gelen iyiliği esirgemez. Sıdika Rebia (Tevfik) Başokçu'ya yazdığı ve Taha Toros Arşivinde bulunan iki mektubundan 19 Mayıs 1955 tarihli birincisinde Selma'nın Amerika'daki Türk Büyükelçiliğinin Ticaret Ataşeliğinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Rebia Hanım'a elçilikle ilgili işlerinde yardım eden Selma, ayrıca onun ilaç ve palto gibi gündelik hayata dair isteklerini de temin edip gönderdiği 20 Mart 1959 tarihli ikinci mektubundan anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki mektupta kız kardeşi Beraet'ten haberler vermesi Rebia Hanımla ailece tanıştıklarını gösterir.

Ali Ekrem yaşadığı evlat acıları nedeniyle zaten çok yıpranmışken Selma, Amerika'da iki ameliyat geçirir ve bunun neticesinde çok zayıf düşer. Ali Ekrem 15 Haziran 1934 tarihini düştüğü hatıratında ruh halinin bu durumdan nasıl olumsuz bir biçimde etkilendiğini ve bir baba olarak kızının sağlığı için ne kadar endişelendiğini

“İki mel'un hançer darbesi yemiş olan yüreğime karşıdan bir üçüncü hançer uzanıyor gibi... Allah esirgesin. Fakat yalnız Allah'ın merhametine sığınmakla kalmayacağım: Selma'yı burada tedavi ve Amerika'da da uzaktan uzağa olsun sıyânet (koruma) için ne mümkünse yapacağım” (Ali Ekrem, 2007, s. 107)

sözleriyle yazıya döker. Nitekim şairin ölümünden kısa süre öncesine değin mektuplarında Selma'nın hastalıklarına dair ayrıntılara rastlanır. Zayıf bünyesi evlat acılarına türlü türlü sağlık problemleri ekler. İçkiden medet umması durumunu daha da kötüleştirir.

Ali Ekrem, hayatının son dönemini önemli sağlık problemleriyle geçirir. Gırtlak kanserinden dolayı büyük ıstıraplar çeker. Bir müddet Radyoloji Enstitüsü'nde tedavi edilen edip, Fransız Hastanesine yatırılır. (*Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1937). Ölümünden hemen önce sürekli Amerika'daki kızı Selma'yı sayıklayan Ali Ekrem, kendisiyle ilgilenen hasta bakıcılardan birini Selma Ekrem sanarak onunla sohbet eder (*Ulus*, 28 Ağustos 1937).

27 Ağustos 1937 tarihinde vefat eden Ali Ekrem, vasiyeti üzerine ölümünden otuz altı saat sonra toprağa verilir ve cenaze törenine çelenk kabul edilmez. "Onun rakik kalbi, sevgili talebesinin yağmur altında islanmasına razı" olmaz ve Şişli'de vasiyeti üzerine tabutu omuzlarda taşınmak yerine arabaya konur. (Tarlan, 1937, s. 7). Zincirlikuyu Mezarlığına şair Abdülhak Hâmid Tarhan'ın yanına defnedilerek bir diğer vasiyeti yerine getirilir. Böylece bu dünyadan gencecikken geç eden çocukları Cezmi ve Masume'ye ebediyen kavuşur.

Selma'nın babasının vefatından sonra Türkiye ile bağlantısını sürdürdüğü daha önce sözü geçen Rebia (Başokçu) Hanım'a yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivindeki bir belge oldukça şaşırtıcıdır. 1961 yılında Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığına başvuran Selma Ekrem, gerekçesi bilinmeyen bir sebeple, vatandaşlıktan çıkma isteğinde bulunur. Bu doğrultuda alınan karar şu şekilde hükme bağlanır:

"İstanbul-Beşiktaş, Arnavutköy Tramvay Caddesi 47/130 kütüğün sayısız evinde kayıtlı Ali Ekrem kızı, Celile'den doğma 1318 Rodos doğumlu Hatice Selma Bulayır'ın, Türk vatandaşlığından çıkmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığının 18.1.1961 tarihli ve 73116/1342-1418-1079 sayılı yazısı üzerine 1312 sayılı Kanunun 7. Maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 28.1.1961 tarihinde kararlaştırılmıştır." (BCA, Yer Bilgisi: 158-40-9, Kurum: 30-18-1-2).

Vatandaşlıktan çıksa da, kız kardeşi Beraet'i görmek için yaklaşık 20 yıl sonra İstanbul'a gelir ve hiç beklenmedik bir olayla gazetelere haber olur. *Hürriyet* gazetesinin 10 Haziran 1980 tarihli nüshasındaki başlık "Yurda Döndüğü Gün Dayak Yedi" şeklindedir. 78 yaşındaki Selma ve 75 yaşındaki Beraet, Şişli'de bir restorana giderler. Yemek bitiminde 300 lira olan hesabı ödemek üzere 1000 lira veren Selma'ya garson -para üstü getirmek için gidip döndüğünde- 100 lira verdiği iddiasında bulunur. Çıkan tartışmada restoranın müdürü, Selma'yı omzundan iterek düşmesine sebep olur. Teşvikiye Sağlık Yurdunda kaldırılan yaşlı kadının kalça kemiği kırılır. Namık Kemal'in torunu

“İstanbul çok değişmiş. Yazık.” diyerek Amerika’ya döneceği günleri saymaya başlar. (*Hürriyet*, 1980, s. 9). Neyse ki Ali Ekrem kızının uğradığı bu şiddeti ve hayal kırıklığını görmeden çok önce hayata gözlerini yummuştur.

Son günlerinde gözleri görmeyen Selma’nın yanında Türkçe mektuplarını okutacak kimsesi yoktur. Yazlarını balık tutma, yüzme ve sahilde yürüyüşle geçirdiği Manomet Plymouth’ta (Massachusetts, ABD) 7 Haziran 1986 tarihinde vefat eder. Vasiyeti gereği yakılarak külleri Atlas Okyanusunu gören evinin bahçesine gömülür (Selma Ekrem, 1998, s. 12).

Selma Ekrem’le ilgili bilimsel çalışmalar uluslararası düzeyde sürmektedir. O, Türkiye’nin yüzünü Batya çevirdiği bir dönemde yetişir ve Halide Edip gibi bilgisini, kültürünü ülkesinin sesini dünyada duyurmak için uğraşır. Amerika mektuplarının ortaya çıkması halinde hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabacaktır. Ölümüyle birlikte Ali Ekrem’in dört çocuğundan ve Namık Kemal’in oğlu üzerinden ilerleyen soyundan hiç kimse kalmamıştır.

3.2. Tokadzade Şekip’ten Oğlu Kemal’e: Edebiyata yeteneği ve ilgisi daha çocuk yaşta babası Mehmet Nuri Bey’in yazdığı ve okuttuğu şiirlerle filizlenen Tokadzade Şekip onu erken kaybeder. 18 yaşındayken baba rol modeli yoksunluğu içinde kalır ve bir yıl sonra 1 Mart 1890 tarihinde evlenir. İzmir’in tanınmış iş adamlarından Yahya Hayati Paşa’nın kızı Gülfem Hanım ile gerçekleşen bu evlilik, İzmir gazetesi *Hizmet*’e haber olur:

“Şekip Bey, merhum pederi gibi memleketin en büyük hayırhahlarından olmak üzere yetişecek gayet terbiyeli ve muktedir bir genç olduğundan kendisinin sıhriyetlerine intihabından dolayı saadetli Yahya Hayati Paşa” tebrik edilerek evlilik memnuniyetle karşılanır. Ancak Hüseyin Avni, arkadaşları Şekip’in devamlı surette bu evlilikten şikayet ettiğini ve ‘babam beni dünyaya getirmekle bir cinayet işlemiştir. Keşke ben yapmasaydım’ dediğini ifade eder.” (Çağın, 1989, s. 7-8).

Şekip Bey ve Gülfem Hanım’ın iki erkek, bir kız olmak üzere üç evladı dünyaya gelir: Kemal (?-?), Nâsır (1904-1932) ve Nevit (Öztoğat) (1909-1984). Çocuklardan en büyüğü olan Kemal 4 yaşındayken hastalanarak vefat eder. Mavi gözlü, sarı saçlı güzel bir çocuk olan Kemal’in kaybından önce rüyasında onun mezarını gören Şekip Bey, oğlunun acısıyla derinden sarsılır. Ruh hali ömür boyu düzelmemek üzere bozulur. Zaten hayatı sevmeyen, evliliğinden pişmanlık duyan şairin karamsarlığı oğlunun yitimiyle hat safhaya ulaşır ve kronikleşir. Şekip Bey’in edebî kişiliği de bu alt yapı üzerine

oluşur. 1910 yılında “Bedbinliklerim” başlığını taşıyan şiirinin yayımlanmasıyla birlikte de “bedbin Şekip” diye anılmaya başlanır. Hayattan bıkkınlığı kimliğiyle öylesine örtüşür ki 7 Birinci Teşrin 1932 tarihli *Anadolu* gazetesi şairin ölümünü “Kara Bir Haber Üstad Tokadzade Şekip Bey Oğlunun Ölümüne Dayanamayarak *Nihayet İntihar Etti*” (Çağın, 1989, s. 104) şeklinde acımasız ve alaycı bir başlıkla duyurur.

Şekip Bey, oğlu Kemal'in kaybından kaynaklanan karamsarlık ve hayattan kopukluğu şiir ve yazılarında sürekli hissettirir. Şarkı ve gazel formundaki birer şiiri de dâhil olmak üzere bazı eserleri doğrudan vefatına ağladığı evladı için yazılmıştır. (Çağın, 1994, s. 80). Kemal'e hitap eden muhtemel ilk örnek, *Servet-i Fünun*'da “Manisa Mebusu Şekip” imzasıyla yayımlanan “Bir Hayal İçin” adlı şiirdir. Dergide 14 Haziran 1910 tarihinde yayımlanan bu şiir, Tokadzade Şekip ile ilgili kaynaklarda bulunmayan Kemal'in doğum ve ölüm yıllarını tespit açısından çok önemlidir. Buna göre, mısraların bitimindeki “İzmir: 10 Eylül 1313” ibaresinden şiirin 22 Eylül 1897 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Demek ki Kemal 22 Eylül 1897 tarihinden önce vefat etmiştir. Bu bilgi, Şekip-Gülfem çiftinin 1 Mart 1890 tarihinde evlendikleri ve Kemal'in 4 yaşında vefat ettiği bilgileriyle birleştirildiğinde kaybın Ocak 1895 ila Eylül 1897 arasındaki bir tarihte yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Kemal'in doğum yılı da en erken 1891, en geç 1893 olmalıdır.

1910 yılından itibaren “bedbin şair” olarak tanınmaya başlayan Şekip Bey'in hem evlat acısının hem de şiirindeki karamsarlığın başlangıcını göstermesi açısından “Bir Hayal İçin”i tamamıyla yayımlamakta fayda bulunmaktadır:

“Yine rûhumda bir şikâyet var,
Yine meşbû'-ı zehr-i âlâmım.
Ben bu gün, ey hayâl-i câzibedâr!
Yine pek nâ-meyd ü nâ-kâmım.

Ah bilsen şu ömr-i gaddârın;
Ben ne çekmekteyim elinde bugün.
Dâima pây-mâl-i ekdârın
Yaşarım böyle bî-emel, küskün.

Seviyordum hayâtı şiddetle
Bir zaman bir hayâle aldanarak.
Ah bir gafilâne safvetle
İstedim ben de bahtiyar olmak.

Bahtiyâr olmak istemiştım, evet!

Bunu vâd eyliyordu her hâlin.
Yoktu hâtırda böyle bir hasret,
O dilârâ-yı bahâr-ı âmâlin

Ben hayâliyle mest idim, lâkin
Bir hakîkat, hakîkat-i meş'ûm,
Bir hakîkat ki müfteris, hâin,
Beni her şeyden eyleyen mahrum.

O muazzez hayâli etti heder,
Açtı rûhumda bir ceriha, derin...
Seni defnetti lerzedâr eller,
Ben de sevdâmi eyledim tedfin.

Ağlarım dâima şu hâlin için,
Yaşarım böyle her zaman muğber.
Ebedî bir zalâm içinde bugün
Bana ilhâm-ı şiir eden gözler.

Anladım; bitmeden şu ömr-i hazin
Bu tahassür, bu girye bitmeyecek.
Ah o mahzun bakışlı gözlerinin
Gözlerimden hayâli gitmeyecek.

Dâima girye, dâima nefret...
Ne merâretli bir hayâtım var.
Görürüm yerde, gökte hep zulmet,
Ne siyeh-renk kainatım var.

Bitti, mahvoldu, ey vücûd-ı nizar!
Zevk-i ömrüm sen eyleyince ufûl.
Şimdi kabrinde ağladıkça duyar,
Gamlı rûhum bir inşirâh-ı melûl.

Şimdi artık türâb-ı kabrinden
Beklerim tesliyet felâketime;
İrtihâlinle mevti sevdim ben,
Düşmanım ömr-i pür-merâretime.

İzmir: 10 Eylül 1313" (Manisa Mebusu Şekip, 1326, s. 86).

Eserlerinde çoğunlukla "Tokadizade Şekip" ismini kullanan Şekip Bey'in "Bir Hayal İçin"de imza olarak adına ilaveten "Manisa Mebusu"nu kullanmasından şairin İstanbul'da mebusluk göreviyle bulunduğunu ve o dönemde görüşmeye başladığı Servet-i Fünun şair ve yazarlarının desteğiyle bu şiirini yayımlattığı anlaşılmaktadır. Nitekim evlat acısıyla dolu şair; hayata dair hayallerini, sevdiği varlığı toprağa verip onun kabri başında hep sürecek bir ıstırapı yaşamak ve

ölene dek kapkara bir dünyada asla mutlu olamamak suretiyle yitirmiştir. Bu hali, Servet-i Fünun şiirine has santimental, pesimist ruhla örtüştür.

Tokadzade Şekip'in oğlu Kemal için yazdığı şiirlerden bir diğeri olan "Terâne-i Hicrân" *Muallim* mecmuasında 7 Mayıs 1916 tarihinde yayımlanır. Hüseyin Avni'nin hazırladığı *Tokadzade Şekip* (1933) kitabında "Bahar-ı Mahzun" adıyla bir kez daha yayımlanan şiirde, şair baba duygularını "Bir Hayal İçin"e göre çok daha fazla gösterir. Baharın gelişile canlanan tabiatın güzelliklerini resmeden pastoral yapıdaki şiirin derinliğine bakıldığında bir tezatla karşılaşılır. Duygu bütününe içlilik hakimdir. Dış dünya ile iç dünya arasındaki çatışma bahar ile hüznü yan yana getirir. Bu çatışma, Halide Nusret Zorlutuna'nın "Git Bahar" ve "Ağla Bahar" şiirlerini hatırlatır. Gerçi Şekip Bey "Bir Hayal İçin"deyi Halide Nusret'in şiirlerinden önce yazmıştır. Ortak yönleri, iki şairin de mevsimin sunduğu güzelliklere kayıtsız kalıp sevinç yerine üzüntü ve kederle dolu olmayı tercih etmeleridir. Ancak baharın cazibesine karşı takındıkları olumsuz tavrın sebepleri farklıdır. Halide Nusret'te vatani kaybetme tehlikesinden doğan korku ve keder Şekip Bey'de kaybedilen evladın acısı vardır.

Şekip Bey "Terâne-i Hicrân"da insanın iç ve dış dünyasına dair tezatları bir arada sunar:

"Bahâr oldu hep çiçekler açıldı,
Yeşillendi yine dağlar, ovalar.
Her tarafa güzellikler saçıldı,
Hep şenlendi sessiz kalan yuvalar;
Niçin benim garip gönlüm şen olmaz,
Bahâr oldu; evet güldü çiçekler,
Bir taraftan dereler de çağlıyor.
Fakat benim gamlı rûhum şu dilber
Manzaralar karşısında ağlıyor;
Her ne görsem garip gönlüm şen olmaz.
Bir çiçeğe gelir konar kelebek
Zannederim iki çiçek öpüştür.
İnci serper birkaç bulut geçerek
Ağaçlarda güzel kuşlar ötüştür;
Ben ağlarım; garip gönlüm şen olmaz.
Gözlerimden sakındığım çiçeğim
Açılmadan düşüverdi yerlere.
Kucağımdan uçtu gitti meleğim,
Alıştırdı beni kakra, kedere;
Ne yaparsam garip gönlüm şen olmaz.
Matemliyim ne yapayım bahârî?
Herkes güler benim boynum bükülür.

Düşünürüm o küçükük mezarı.
Tahassürle gözyaşlarım dökülür.
Şu mükedder, garip gönlüm şen olmaz.
Ne olurdu ben gireydim toprağa
O elinden kurtulaydı ölümün.
Yüzü döndü sararmış bir yaprağa,
Pembe rengi soluverdi gülümün;
Artık benim garip gönlüm şen olmaz.
Teessürle gelir, geçer zamanım
Ne diyeyim nasibim bu; kaderden.
Birdir benim baharımla hazanım
Bütün dünya kurtulsa da kederden;
Yine benim garip gönlüm şen olmaz.
Kendi gibi taze, güzel çiçekler
Toplayarak tabutuna bağladım.
Onu aldı kucağımdan melekler
Ben kapandım mezarına ağladım;
Yaralandı; garip gönlüm şen olmaz.” (Tokadzade Şekip, 1332, s. 1).

“Bir Hayal İçin”de olduğu gibi “Terâne-i Hicrân”da da tabut, mezar, toprağa girmek ifadeleriyle Kemal’in vefatından doğan acı sembolleşir. “Artık, ne yaparsam yapayım yaralanan gönlüm şen olmaz” diyen Şekip Bey’in tek teselli kaynağı edebiyatla kendini meşgul ettiği şiir, düzyazı ve mektuplarından anlaşılmaktadır.

Tokadzade’nin oğluna yazdığı şiirlere ilaveten üç düzyazısı vardır. Bunlar; “Küçük Mezar” (23 Eylül 1915), “İstanbul’dan İzmir’e” (30 Ekim 1921) ve “Oğlumun Mezarında” (13 Kasım 1921) başlıklarıyla İzmir’de, *Ahenk* gazetesinde yayımlanmıştır. Her üç yazıda da Kemal’in mezarı ön plandadır. İçlerinden en ayrıntılı olanı “Küçük Mezar”dır. Buradaki

“Müteessir kalbimde hayatımın sonuna kadar kapanmayacak bir ceriha daha açılacağını, Kemal’in o talihsiz, nâ-kâm yavrucağını yanında kendisi gibi küçük; mezarın zulmetlerine karşıacağını artık pek iyi biliyorum.” (Tokadzade Şekip, 1915, s. 1)

ifadesi, Tokadzade için Kemal’in ilk kayıp olmadığını göstermektedir. Kendi anlatımıyla Şekip Bey 21 yaşındayken (1892), İstanbul’dan İzmir’e gelen bir kız çocuğunun veremden ölümüne tanıklık eder. Bu mavi gözlü, narin kızdan çok etkilenmiş, “onu daima görmek” istemiş ve “solgun tebessümlerinin, mahzun nazarlarının karşısında” kalbinin titrediğini hissetmiştir. Kızın ölümü üzerine yazmış olduğu “Peri-i Hayâlîme” adlı uzun manzumeyi birkaç beyit

ekleyerek 30 yıl sonra *Yıldız* dergisinin 1 Temmuz 1922 tarihli 2. sayısında yayımlar ve tabiatını İshak kuşuna benzetir:

“Mahzun bir ruhum var. Şu münkesir, perişan hilkatimle bir kuş olsa idim eminim ki harap kabristanların zulmetlere gömülmüş matemli servilerinde ağlayan bir İshak olurum.” (Tokadzade Şekip, 1922, s. 4-6).

“Küçük Mezar”da Şekip Bey, Kemal’in hastalık günlerini, ölümünü, doktorları, cenaze törenini, eşiyle birlikte yaşadıkları acıyı, kısacası bütün başına gelenleri hisleri çerçevesinde tasvir ve tahlillerle anlatır.

Kemal’in son iki günü “kulakları yakan, ruhu acılar içinde bırakan iniltilelerle” geçer. Vücudu ısıraplara mukavemet edemeyecek kadar güçsüzleşince iniltileri azalır. Sabahın ilk ışıklarıyla hastayı muayene eden doktorun “Elimizden geleni yaptık, başka ne yapabiliriz? Allah böyle istiyor” demesi üzerine onun yaklaştığı anlaşılır. Şekip Bey ağlayarak titreyişler içindeki oğlunu öpücüklerle boğar. Kendinden geçen acılı babayı odadan zorlukla çıkarırlar.

Şekip Bey bir babanın yaşayabileceği en büyük acıyı ayrıntılarıyla anlatır:

“Kemal’in yüzünü son defa olarak kendisiyle beraber bütün emellerimi de almış, götürmüş olan küçük tabutun içinde görmüştüm. Yanımda bulunanların mümanaatlarına bakmayarak onu kucağıma aldım, ağlayarak beş on kere daha öptüm. Benim için bî-pâyân bir sîmâ-yı şî’r ve muhabbet olan o mâi gözler artık kapanmış, pür-heves kuşlar gibi terennüm eden o güzel dudaklar da ebediyen sükut etmiştir.

Aradan bir saat kadar zaman geçmişti ki bükâlar, feryatlar arasında evden çıkarılan tabutu ağır hatvelerle takip ediyordum. O anda duyduğum teessürü, şuurun harîm-i melâlde incelmış bir kalp ile evladının cenazesini takip eden bir pederden başka kimsenin hissedebilmesi mümkün değildir.” (Tokadzade Şekip, 1915, s. 1).

Cenaze namazının kabristan girişinde kılınmasının ardından “Allahû ekber” sedaları yükselirken Şekip Bey içinden “Evet Allahım, büyüksün, hem de pek büyük, fakat biz o büyüklüğün karşısında bu küçüklükten ürktüyoruz” diye Allah’a seslenir. O esnada Kemal’in cenazesi kabre indirilir ve toprak atılmaya başlanır. Yanındakilerden birinin Şekip Bey’e “Sevaptır, birkaç kürek toprak da sen at!” demesi üzerine hissettiklerini bütün zorluğuna rağmen kağıda döker:

“Kemal’in o muazzez vücudun üzerine ellerimle toprak atmak yapamayacağım bir işti. Evvela tereddüt gösterdim. Fakat bilmem nedendir; bir an için de bu tereddütüm zâil olurdu de o matemli vazifeye ben de iştirak ettim.” (Tokadzade Şekip, 1915, s. 1).

Toprağa verme vazifesi bitince cemaat dağılmaya başlar, fakat Şekip Bey’e bu ayrılık çok zor gelir. “O taze, küçük mezar” ruhunu çeker. Sanki Kemal kabrinde yalnız kalmaktan korkup ellerini ağlayarak annesine ve babasına uzatacaktır.

Yazının son cümleleri Şekip Bey’in özeti gibidir:

“Hayatı zaten sevmez, bedbinlikten kurtulmaya zaten muvaffak olamazdım. Bu felaketin tesiriyle bütün bütün bedbin oldum. Mütehasir, muzdarib ruhumu yalnız bir şey cezbedebiliyor: Benim zavallı küçük Kemal’imin mezarı.....” (Tokadzade Şekip, 1915, s. 1).

Ahenk’teki ikinci yazı Şekip Bey’in İstanbul’dan İzmir’e gemi yolculuğunu anlatır. Adeta bir gezi güncesi olan “İstanbul’dan İzmir’e”nin son paragrafı Kemal ile ilgilidir. Gemi sabaha karşı İzmir Limanına yanaşır. Henüz etraf karanlıktır. Şekip Bey yukarıya çıkararak gemiden İzmir’in yüksek bir noktasını görmeye çalışır. Bunun sebebini okura bir soru yönelterek açıklar:

“Ne arıyorum bilir misiniz? Biçare, bedbaht bir çocuğun narin kemiklerini saklayan mahzun bir mezarı, evet; benim nâ-kâm yavrucağım Kemal’in daima gözyaşlarıyla ıslanan küçücük mezarını...” (Tokadzade Şekip, 1921, s. 1).

Şekip Bey, diğer yazı ve şiirlerinde olduğu gibi bu satırlarda da Kemal’i betimlerken “muradına eremeyen, talihsiz” anlamındaki “nâ-kâm” kelimesini kullanır. Aynı durum “mezar” kelimesi için de geçerlidir. Özellikle mezar, laytmotif olarak değerlendirilebilir.

“Oğlumun Mezarında” başlıklı üçüncü yazı “Edib-i Muhterem Şevki Beyefendiye” ithaf edilmiş olup Kemal’e hitabe şeklindedir.

“Talisiz, nâ-kâm çocuğum!” seslenişiyle başlar. Evladını mezarı başında ziyaret eden acılı baba, ümitsiz ve mutsuz bir ruh haliyle oğlunun yaşaması gerektiğini söyler. Kabullenemediği kaybın gözyaşını dökmeye devam eder. “Bana hayatı sevdiren, kalbimi dünyaya bir dereceye kadar bağlayan sen idin” cümlesi onun dünyaya tutunamadığının somut bir ifadesidir. Nitekim yazı boyunca çektiği ıstırapı dile getiren acılı babanın yaşama arzusunun yokluğu son sözleriyle tamamen açığa çıkar: “Münkesir kalbime bilmeyerek, istemeyerek açtığım cerihalara artık tahammülüm kalmadı. Daima seni düşünen, daima senin

için ağlayan talihsiz babanı yanına ne zaman alacaksın?....”
(Tokadizade Şekip, 13 Kasım 1921, s. 1).

Şekip Bey'in oğluna seslendiği satırlarla *Huzur-ı Hilkatte* (1925)'de Allah'a yakardığı mısralar arasındaki duygu aynıdır:

“Bitsin bu belâlı râh Rabbim,
Artık yeter âh ü vâh Rabbim!
Pek güç bu dikenli yolda gezmek
Yokmuş yaşamakta neşve gerçek...
Senden aranız penâh Rabbim,” (Tokadizade Şekip, 1341, s. 34).

Mevleviliğin tesirinde kaldığı dönemde karamsarlığı ve umutsuzluğu kaybolan Tokadizade, 1924 yılında dinî-tasavvufî şiirlerden oluşan *Derviş Sözleri*'ni yayımlar.

“Çok gözyaşı dökdüm ben bu âlemde,
Dimem çekmediğim bir cefâ kaldı,
Fakat hakikati gördüğüm demde,
Zannetme korktuğum bir belâ kaldı” (Karahana, 2020, s. 41).

Mısralarından da anlaşıldığı üzere artık kötü günleri geride bırakıp huzura ermiş bir ruh haliyle görünen Şekip Bey, *Derviş Sözleri*'nin neşrinden sonra Mevlevilikten ayrılır ve hızla tekrar eski bunalımları başlar. Dolayısıyla Tokadizade Şekip, ölümünden çok önceleri umudunu ve yaşama sevincini yitirmiş, beklenen sona hazır biridir. Bu sebeple oğlu Nâsır'ın tifoya yakalanıp durumu kötüleşince etrafındakilere açıkça o ölürse kendisinin de yaşamayacağını açıkça söyler. Böylece intiharını adeta önceden ilan edip adım adım ölüme hazırlanır. *İçtihat* dergisinin 1 Teşrinisani 1932 tarihli nüshasında olayın perde arkası ayrıntılarıyla yer alır. Ali İffet imzalı “Tokadizade Hakkında” başlıklı habere göre: Nâsır 28 yaşında güzel ahlaklı, babasına itaatli, sağlam vücutlu, yakışıklı bir delikanlıdır. Fransızca ve İngilizceyi mükemmel derecede bilir. İzmir Emlak ve Eytam Bankasında çalışan Nâsır, tifoya yakalanır. Oğlunun durumunun kötüleşmesi ve artık kurtulamayacağını anlaşılması üzerine Şekip Bey, olandan bir gün önce eşini ve kızını akrabasına götürüp bırakır (Bu bilgi gazetelerde Şekip Bey'in intiharı üzerine eşi Gülfem ile 23 yaşındaki kızı Nevit'in Bayraklı semtinde bir akrabalarının yanında gözetim altında tutuldukları şeklinde yer alır.). Vefatından hemen önce vasiyetini hazırlayan Şekip Bey, oğlunun ve kendisinin ölümlerinin ardından yapılacakların hepsini yazar. Cebinden çıkan iki kağıttan birinde Nâsır'la “Soğukkuuyu'nun ilerisinde Halim Ağazade Halil Beyin” yakınındaki mezarlara yan yana gömülmeleri talimatını verir. Kendisinin yeni tabuta konulmasını Soğukkuuyu Camiinden getirilecek eski bir tabuta konulmasını ve üzerine bir şey örtülmemesini rica eder. Cenazesinin eve götürülmemesini de ister.

“Bu vasiyetimi bozanlara lanet olsun.” diyerek bitirdiği 6 Teşrinievvel 1932 tarihli vasiyetnamesine ek olarak ikinci bir kağıda ise adliye ve zabıta memurlarına hitap ederek oğlunun acısına dayanamayarak kendisini öldürdüğünü, bu sebeple kimseyi “rahatsız etmemeleri” ricasında bulunur. Nitekim oğlunun vefat haberini öğrenir öğrenmez üzerinde taşıdığı tabancayla kendini göğsünden vurmak suretiyle yaşamına son verir.

Ali İffet, yazısının sonunda Tokadzade'nin kısa bir biyografisine yer verir. Ayrıca Şekip Bey'e kendisinin yazdığı bir dörtlüğü ve şairin babasına ait bir gazeli aktarır. Bahtının karalığından dolayı dünyanın güzelliklerini görememekten şikayet eden Mehmet Nuri Bey'in gazelini “Görüyorsun ya İffetçiğim! Bu ruhi ıstırap pederimde de mevcut idi. Demek ki irsen bana intikal etti” diyerek bizzat Şekip Bey Ali İffet'e vermiştir (Ali İffet, 1932, s. 5846-5847). *İçtihat*'ın aynı sayısında Tokadzade'ye ithafen Florinalı Nazım ve Moralızade Rifat Ahmet tarafından yazılmış birer mersiye vardır. Özellikle Moralızade Rifat Ahmet'in “Ödemiş, 10.10.1932” notuyla yayımlanan şiirindeki dörtlüklerden biri Tokadzade Şekip'i özetler niteliktedir:

“Ruhundan hayatın neş'esi kaçtı.
Kalemin hilKate ateşler saçtı.
Her ölüm kalbinde bin yara açtı,
Bir lahza dinmeyen hicranla yazdın..” (Moralızade Rifat Ahmet, 1932, s. 5847).

Şekip Bey ve oğlu Nâsır'ın vefat haberi hem yerel hem de ulusal basında büyük ilgi uyandırır. *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Vakit*, *Son Posta* gibi gazetelerde 7 Teşrinievvel 1932 günü vefat haberi kısaca duyurulur. 8-9 Teşrinievvel 1932 tarihlerinde ise olay, *Hizmet* gazetesi veya bölge muhabirinden edinilen bilgi ve fotoğraflarla ayrıntılı bir biçimde okurlarla paylaşılır. “Ölen Oğlundan Ayrılmayan İnce Duygulu Baba” (*Vakit*, 8 Teşrinievvel 1932), “İzmir Tokadzade'yi Nasıl Kaybetti” (*Son Posta*, 9 Teşrinievvel 1932), “İzmir'i Mateme Boğan Ölüm Nasıl Oldu?” (*Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1932) ve “Tokadi Şekip Bey Nasıl Öldü?” (*Cumhuriyet*, 8 Teşrinievvel 1932) söz konusu haber başlıklarından bazılarıdır.

4. Mektuplara Yansıyan Evlat Acısı

Şekip Bey'in Süleyman Nazif, Samipaşazade Sezaî, Mehmet Kazım ve Ali Ekrem ile mektuplaşmalarından görebildiğimiz kadarıyla çok sayıda mektubunun bulunduğu ihtimal dâhilindedir. Aynı şekilde Ali Ekrem, tıpkı babası gibi mektup yazmayı seven biri olarak çağdaşı birçok şair, yazar ve devlet adamının yanı sıra ailesinden kişilere, öğrencilerine ve arkadaşlarına sık sık, uzun

mektuplar yazar. Her iki şahsiyetten bugüne kalan çok sayıda mektuptan bir kısmı yayımlanmış, bir kısmı ise arşivlerde yayımlanmayı beklemektedir. Nitekim makalemizin konusunu destekleyen Ali Ekrem'den Tokadizade'ye yazılmış iki mektup, bu vesileyle, ilk kez değerlendirilmektedir.

4.1. Birinci Mektup: Bütün Bedbinliklere Topyekûn Cevap

Dikkate sunulan birinci mektup, Ali Ekrem tarafından Şekip Bey'e 27 Nisan 1926 tarihinde yazılmıştır. Mektubun ilk cümlesinden ve satır aralarındaki bazı ifadelerden Şekip Bey'in karamsar bir mektup gönderdiği Ali Ekrem'in de ona teselli edici bir cevap yazdığı anlaşılmaktadır. Dostuna her hâlükârda iyimser olmayı aşılamaya çalışır:

“Şekip

Bütün bedbinliklerine topyekûn cevap: Nâsır! Allah bağışlasın, hiç Nâsır gibi evladı olan insan bu dünyadan böyle müteeffir olur mu? O halde ben ne yapayım? Sen benim Cezmicîğimi tanımazsın sanırım. Kemal'in bende yalnız bir gölge bırakana şaşaa-i vicdanı Cezmi'de kemâliyle münceli idi: Cezmi'nin nâdirü'l-vücûd bir genç olduğunu yalnız ben, babası değil, âlem bilirdi. İşte benim oğlum, yirmi yaşcağında tek oğlum kendini öldürdü, bugün benim kalbim nâ-mütenâhi bir mezardan başka bir şey değildir. Öyle iken senin kadar, böyle bedbaht yaşamıyorum!

Mektubundan çok, pek çok müteessir oldum. Hem öyle bir zamanımda geldi ki mektubun... Anlatmayayım, seni kendi derdinle bırakmak isterim. Ah Şekip, kardeşim benden iyi bilirsin, bu dünya bir nisbet âlemidir; bütün mefhûmâtımıza nisbî bir mana vermeliyiz, mefhûm-ı kibriyâya bile! Öyle ya, zât-ı ecell ü alâ da bana nisbetle mevcuddur. Ben olmasam, o olur mu? Kendini dünyanın en bedbaht insanı addederken biraz başkalarını ve mesela işte beni düşün, o zaman ıstırabâtın itidal kesb eder. Hem ben seni yüreğinde yaşatan bir kardeşim, bu kardeşe büyük kalbinde lütfen bir hisse-i muhabbet ayırmaz mısın? Evet, ummân-ı tarihi dolduran müzahrefat-ı beşerde insaniyet enderdir; fakat yok değildir. Bunu kendin de kabul etmek istiyorsun. İşte sen, ben böyle nevâdir-i fitrattanız. Bunu açıkça söylemeyi gurur addedmem, söylememeyi riyâ telakki ederim. Birbirimizi sevmekle beşerin nisbî saadet-i cüzüyesine pek tesliyet-bahşâ bir reng-i takarrür vermiş oluruz Şekipçîğim.

Erâzil-i beşerden şikâyet ve dürtüştî-i taliden feryada gelince: Bunu yapmamak daha doğru olur; fakat kabil mi? Hele sairler için kabil mi? Şanı fevka'l-beşer olan Kemal bile inliyor:

'Kelâl verdi dile cevr-i dehr-i süfle-nihâd
Çekilmez oldu edâni cefâsı âlemde
Memâtı çok mu gönül etse şevk ile hâhiş
Azab ederse de Allah eder cehennemde!'

Takvim yaprağındaki 'kendi vicdânındadır insanın ecr-i hidmeti' mısırâmı mevzubahis ederek 'ben o ecr-i hidmetin de yüzüne tükürmek istiyorum' diyorsun ama sözün bir tecelli-i bedbînden başka bir şey değildir: Her hal ü kalinden nümâyân olan büyük vicdanına nasıl tükürürsün sen bakayım?..." (*Bâkî Muhabbet*, 2019, s. 150-155).

Ali Ekrem mektubunun sonunda "Nâsır'ı göreceğim geldi. Lakin kabahat çocukta değil. Ben sana gelirim demiştim. Sonra da gidemedim. Artık bir gün onu arayacağım." cümleleriyle Şekip Bey kadar oğlu Nâsır'a olan sevgisini de belirtmiş olur. Bu ayrıntıdan 1926 yılında Nâsır'ın İstanbul'da bulunduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. 1932'de vefat ettiğinde ise İzmir Emlak ve Eytam Bankası memurudur.

"İki gözüm Şekip, sana böyle senli benli hitap ettiğimden dolayı beni mazur gör: Feryatlarına lisan-ı kalbimle cevap verdim." diyerek üslubunun sebebinin gayet nazikçe açıklayan Ali Ekrem, "Bâkî refikana temenni-i afiyet, sana da nâmütenahi hürmet ve muhabbet kardeşim." sözleriyle mektubunu bitirir.

Bu mektuptan anlaşıldığına göre Şekip Bey, oğlu Kemal'in ölümü üzerinden yıllar geçmesine rağmen acısını ilk günkü gibi hissetmeye devam etmekte ve insanın yeryüzündeki varlık sebebinin, Allah inancındaki sarsılmayla bağlantılı olarak sorgulamaktadır. Ali Ekrem ise "kardeşim" diye hitap ettiği arkadaşına nasihatte bulunarak hayattaki oğlu Nâsır'a dört elle sarılmak suretiyle teselli bulmasını salık verir. Cezmi'nin intiharıyla kalbi mezarlığa dönen kendisinin başına geleni hatırlamasını ister. Dünyanın "bir nisbet âlemi" olduğunu bilen insanın başkalarının çektiği acıları göreyerek kendi ıstıraplarına tahammül edebileceği düşüncesini öne sürer.

Tokadizade, en önemli eseri olarak kabul edilen *Huzur-ı Hilkatte*'de dünyada gördüğü güzelliklerin kendisini mutlu edemediğini, ruhunda daima dayanılmaz bir ıstırap duyduğunu belirterek Allah'ın yarattığı mahlukların birbirini yok etmesine karşı çıkar. Eserini ithaf ettiği Abdülhak Hamid'in *Makber*'inde olduğu gibi büyük ruh dalgalanmalar yaşar, fakat Allah'ı inkar yoluna gitmez. Tıpkı Ali Ekrem gibi Ahmet Haşim de *Huzur-ı Hilkatte* (1925) üzerine Tokadizade'ye bedbinliğinden kurtulması yönünde nasihatte bulunur. Ahmet Haşim gibi karamsarlığıyla ün salmış bir şairin Şekip Bey'e tavsiyesi enteresandır:

“...kabus ve fena rüya görmemek için bütün tertibatını alarak bir gece erken yatsın ve ikinci günü güneş doğarken dünya manzaralarını akıl gözüyle değil ve fakat şu bizim bildiğimiz alelade gözle seyre koyulsun. Dünyanın o kadar çirkin olmadığını ve bulut, kuş, su, dağ manzaralarının bir ruhu mest etmeğe kafi olduğunu görecektir.” (Çağın, 1989, s. 79).

Ali Ekrem öğrencisine yazdığı bir mektupta adeta Haşim'in bu tavsiyesini teyit eder. Kızı Masume'nin ölümünden bir yıl sonra onun anılarıyla dolu Arnavutköyü'ndeki evlerinin bahçesinde çok erken saatlerde bir olay yaşar: Şair baba, sabah dört buçukta bahçeye iner, Kandilli burnundan Üsküdar açıklarına kadar Anadolu sahilini, Vaniköyü'ndeki caminin minaresini ve daha birçok ayrıntıyı ilk kez görüyormuş gibi seyre dalar. “Sükün, taze mezarlardan duyulan sevimli, baygın bir sükün her tarafa müstevli. Ma'sûka-i tabiat henüz firâş-ı nâzında mest-i hâb” iken Ali Ekrem, bahçeden bir nefesin geçtiğini hisseder ve kızı Masume'nin ona “üşüyeceksin babacığım, yürüyelim.” dediğini duyar. “Bu âlem-i sükûnun ortasında” Masume'nin iki hayali kollarına girer ve birlikte yürürler. Havuzun önündeki yeşil tahta bir kanepeye otururlar. Bu esnada şair babanın önünde renk, koku ve sükunet dolu bütün tabiat katman katman açılır:

“Şimdi nesim-i seher biraz daha canlanmış, maşrıkta kumral koyun sürüleri peyda olmuş, denizin kurşunı, koyu yeşil, siyah renkleri, birbirine karışan sonra yine birbirinden ayrılan girdaplar gibi sürükleniyorlar. Kandilli'den ayrılan, kopan bir sandal, iki taraftan siyah elmaslarla işlenmiş mor atlas iki kaliçe uzatarak, yaparak Vaniköyü'ne doğru uçuyor.” (Sazyek, 2019, s. 305-306).

Ali Ekrem, bir ressamın elinden çıkmışçasına ustalıkla tasvir ettiği bu peyzaj içinde kızının hayaliyle yan yana olduğunu neredeyse somut bir biçimde hisseder. Hüzünlü ama huzur verici anlar yaşayan talihsiz babanın mutluluğu, etraftaki insanların güne başlama seslerinin artmasıyla sona erer. Ancak Masume'nin hayali kaybolmadan önce son bir lütufta bulunarak “Vaniköyü rasathanesinin tepesinde beliren rûh-nüvâz bir sehâb-pârenin levha-i ânı içinde” pembe yüzünü “bütün tarâvet-i hüsn-i şevkiyla” babasına gösterir (Sazyek, 2019, s. 306). Ali Ekrem çocuklarının özlemine ve acısını dindirmek için günün çok erken saatlerinde uyanarak tabiatın koku, renk, ışıkla dolu saflığına her daim sığınır.

“Ağlatır ruhumu her mevti elimin acısı/Geçiyor mersiye yazmakla zamanım, evvah..” (Tokadizade Şekip, 1932, s. 5847) diyerek talihten sürekli şikayet eden Tokadizade'ye karşılık Ali Ekrem “Ben çıldırmak hakkını haiz değilim ki! Muttasıl kafam işlemeli. Ya böyle yahut bütün ailem bütün dostlarım bedbaht

olacaklar” (Sazyek, 2019, s. 468) düşüncesiyle hayatta kalmayı ne pahasına olursa olsun başarır. Çektiği ıstıraplara göğüs gerip sağlam durmayı babasından aldığı terbiyeye bağlayan Ekrem, kendisinde vazife hissinin her histen üstün olduğunu belirtir. Bu sebeple hem oğlunun hem kızının vefatında bütün metanetini koruyarak eşine, çocuklarına destek olmayı bir baba ve koca olarak görev bilir, özveri ve sabırla hareket eder. “Zaman kanunu” gereğince en canlı kalpteki acının bile er geç hafifleyeceğine inanır. Elbette Ali Ekrem'in bütün buhranlarına rağmen güçlü bir yaşama sevgisi ve isteğiyle dolu olduğu da şüphesizdir. Tokadzade'de bu şevk yoktur, tam tersine hayat onun için sürükleyip durduğu bir yük gibidir. Ekrem'in aksine Tokadzade'nin babasından tevarüt eden miras elem ve kederdir.

4.2. İkinci Mektup: Kara Haberi Duyunca

Ali Ekrem ile Şekip Bey arasındaki ikinci mektup, Ali Ekrem'den Şekip Bey'e yazılmıştır. İçeriğinden anlaşıldığına göre, Ekrem'in Nâsır'ın vefat haberini aldığı ve taziyede bulunup dostunun üzüntüsüne ortak olmak istediği anlaşılmaktadır. Ancak mektubun 25 Eylül 1931 tarihli olması kafa karıştırıcıdır. Muhtemelen, Ali Ekrem teselli sözleri sarf ederken daha önce iki kez yaşadığı kendi acıları yeniden canlanmış, şaşkınlık ve aşırı üzüntüyle tarihi yanlış yazmıştır. Yaşadığı şok sebebiyle olsa gerek mektup oldukça kısadır:

“Ah kardeşim, duçar olduğunuz musibet-i muazzamayı taziyet için ben size ne diyebilirim ki. Kendim de musibet-zede bir babayım! Vallahilazim kara haberi duyunca beynimden vurulmuşa döndüm. Böyle belalara uğrayan biçare insanlara bütün âlem acısa azdır. Hâlbuki

Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran!

Bu hakikat-i fecîayı simsiyah ömrümde iki defa anladım ve bütün merâretile duydum. Bundan dolayıdır ki size çok acıyorum ve söyleyecek söz bulamıyorum. Sizi yine kendi metânet-i vicdânınıza ve salâbet-i diniyenize tevdi ederim: Beni kurtarmış olan bunlardır. Allah her şeyden ziyade vatan muhabbetiyle çarpan büyük kalbinize kuvvet ve ulvî ruhunuza sabır ve sükûnet ihсан etsin. Ellerinizi öperim efendim.

Fi 25 Eylül 931

Namık Kemalzade

Ali Ekrem” (*Bâkî Muhabbet*, 2019, s. 182).

Hitamda dikkati çeken nokta: Ali Ekrem'in Tokadzade kendisinden dört yaş küçük olmasına rağmen gözü yaşlı babanın ellerinden öptüğünü belirterek mektubunu bitirmesidir. Maalesef bu mektup, Şekip Bey'in oğlunun vefatından hemen sonra intihar etmesi nedeniyle muhatabına ulaşamamış görünmektedir.

Ali Ekrem, bu kısacık mektubunda bir babanın yürek yangınına çok içten, veciz ve kalenderâne bir üslupla dile getirmiş, arkadaşına tevekkül içinde metanet gösterip dinî inançtan doğan güce dayanarak yaşamayı tavsiye etmiştir. Vicdan, sabır ve metanet onun için hayata tutunmayı sağlayan anahtar kavramlardır. Yaklaşık bir yıl önce, bir başka mektubunda Ali Ekrem öğrencisi Şaziye'ye yaşam ve ölüme dair benzer düşüncelerini yazar:

“Evet, insan hayata merbuttur, vâpesin teneffüsüne kadar. Bu kânûn-ı tabiattır ki beşeriyeti inkırazdan kurtarır... İnsanı bahtiyar ettiği kadar da bedbaht eden yine bu kanundur. Çünkü insanların yarısından ziyadesi ölememek mecburiyetine kalmış biçaregândır.” (Sazyek, 2019, s. 408).

İnsan son nefesine kadar hayata bağlıdır. Bu sebeple acılarını unutamasa da onlara alışarak yaşamak zorundadır.

Ali Ekrem, Ali İffet'in daveti üzerine Tokadzade'nin ardından *Hizmet* gazetesinde “Candan Bir Nevha” (17 Teşrinisani 1932) başlığıyla bir yazı kaleme alır. Servet-i Fünun edebî mektebinin bedbinlik vadisinde büyük bir şairi olarak nitelendirdiği Şekip'i tanışmalarından başlayarak çeşitli anı ve izlenimlerle anlatır. Ali Ekrem, bedbinliğini hep eleştirdikleri “hayatın lika-yı asfarına daima tükürmekte” haksız olduğunu söyledikleri Şekip'in haklı çıktığını ifade eder. Arkadaşına “merkadin nur olsun” diyerek bir şiirle veda eder. Şiirin son dördünlüğü dua ve temenniden oluşur:

“Bâri artık sükûn-ı rahât ile
Yat cihânında ey revân-ı necip
Ve emin ol ki kalb-i millette
Ebedîdir bülent nâm-ı Şekip.”

İleride başka mektupların bulunması hâlinde iki şair dost arasında paylaşılanlara dair elbette daha fazla ayrıntı elde edilecektir.

SONUÇ

Edebiyat tarihleri yapılan yeni araştırmalar sonucunda ortaya çıkan özgün bilgiler ışığında sürekli gelişmeye açıktır. Kişisel arşivlerde muhafaza edilen belge, fotoğraf, günlük ve mektuplar bu tür çalışmalarda öncelikle rol oynayan çok önemli miraslardır. Bu sebeple son yıllarda sayıları artarak devam eden mektup yayınları alana büyük katkılar sağlayan ayrıntılarla doludur. Basit gibi görünen bir iki mektup arka planı dikkate alındığında azımsanmayacak kadar geniş bir boşluğu doldurabilir. Nitekim bu makalede Ali Ekrem Bolayır'ın Tokadzade Şekip'e yazdığı iki mektup ile çocuklarına yazdıkları şiir ve yazılardan hareketle iki şairin bilinmeyen ortak tarafları meydana

çıkarılmıştır. Edebiyat-ı Cedide edebî anlayışına sahip iki çağdaş şair olmanın ötesinde onların hayatlarındaki nirengi noktası evlat acısıdır. Ali Ekrem, çocukları Cezmi ve Masume'yi 21 ve 28 yaşlarında toprağa veren, kızı Beraet'i ağır bir trafik kazasından güç bela kurtaran talihsiz bir baba olarak bitmeyen kederine tahammül edebilmek için dünyevi işlerle uğraşır. Onu hayata bağlayan kalemine sarılır; sürekli şiir, tiyatro, mektup ve benzeri yazılar yazar. Yaşadığı devrin siyasal, sosyal ve edebî akışına ayak uydurmaya çalışır. 1933 yılındaki üniversite reformuyla Darülfünun'dan uzaklaştırılınca lise düzeyindeki çeşitli okullarda ve özel olarak dersler vererek hocalığı sürdürür. İstanbul ve Anadolu'daki dergilere şiirler gönderir. Ailesi, öğrencileri ve dostlarına tutunur. Tokadizade Şekip ise 4 yaşındaki oğlu Kemal'in vefatından itibaren bütün hayatını karamsarlık içinde geçirir. Hatta "bedbin şair" olarak ünlenir. Ali Ekrem ve diğer arkadaşlarının tavsiyelerine uyup hayattaki iki çocuğunun varlığına şükredip onlara sığınmak yerine adeta ölmek için fırsat kollar. En sonunda 28 yaşındaki oğlu Nâsır'ın tifodan ölümü üzerine intihar eder.

Ali Ekrem ve Tokadizade Şekip, Namık Kemal sevgisi vesilesiyle tanışan ve dostlukları Şekip Bey'in vefatına değin devam eden iki edebî şahsiyettir. Aynı acılarla sınanmış iki babanın ölüm karşısındaki tavırları gerek insani gerekse edebî açıdan çok farklıdır. Ali Ekrem, çocuklarını bedeneni olamasa da ruhen hep yanında hisseder. Tabiattaki renk, koku, ses, esinti gibi her güzel ayrıntıda onları görür, hayalleriyle avunur. Zaman, sabır ve metanetle acıların üstesinden gelineceğine inanır. Tokadizade Şekip ise oğlunu mezarla özdeşleştirir. Toprağa verilmesini bir bitiş, yok oluş olarak kabul eder. Sürekli ölümünü hatırlar. Kendine acıtmaktan, talihine ağlamaktan bir türlü vazgeçemese de en azından duygularını eserlerine aktarmayı başarır. Sonuç olarak her iki şair de evlat acısından aldıkları ilhamla yazdıkları şiir ve düzyazılarla aynı tema etrafında birleşirler. İstraplarını hayatın faniliğinden edebiyatın ebediliğine taşırlar.

KAYNAKÇA

Ali Ekrem (1932). Candan bir nevha. *Hizmet*, 17 Teşrinisani 1932, No. 2391.

Ali Ekrem (1996). *Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal Yetkin'e mektuplar* (M. Kayahan Özgül, Haz.). İstanbul: Oğlak.

Ali Ekrem (2007). *Hatıralar* (M. Kayahan Özgül, Haz.). Ankara: Hece.

- Ali İffet (1932). Dr. Abdullah C. B.ye. *İçtihat*, 1 Teşrinisani 1932, S. 356, s. 55846-5847.
- Bâkî Muhabbet* 99 Mektup Ömer M. Koç Koleksiyonu (2019). İstanbul: YKY.
- Banoğlu, N. A. (1965). Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'in ve torunu Cezmi'nin neşredilmemiş mektupları. *Tarih Konuşuyor* (Aylık Tarih Mecmuası). 4 (23), 1893-1898, 1929.
- Çağın, S. (1989). Tokadî-zâde Şekip (hayatı-şahsiyeti-eserleri). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çağın, S. (1994). *Tokadîzade Şekip'in eserleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demiryürek, M. (2012). *Yıldızdan kopmuş bir şule: Ali Ekrem Bolayır ve tiyatro eserleri*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Ekrem, S. (1998). *Peçeye isyan*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Karahan, T. (2020). Tokadîzâde Şekip Bey'in Derviş Sözleri adlı eseri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. 4 (1), 27-58.
- Moralızade Rifat Ahmet (1932). Son mersiye. *İçtihat*. 1 Teşrinisani 1932. 356, 5847.
- Sazyek, E. (2019). *Şaziye Berin'e mektuplarıyla Ali Ekrem Bolayır*. Ankara: Hece.
- Tarlan, A. N. (1937). Edebi portreler: üstad Ali Ekrem Bolayır. *Cumhuriyet*. 30 Eylül 1937, 7.
- Tokadizade Şekip (1326). Bir hayal için. *Servet-i Fünun*. 10 Haziran 1326, 994, 86.
- Tokadizade Şekip (1332). Küçük mezar. *Ahenk*, 10 Eylül 1331 (23 Eylül 1915), 5889, 1.
- Tokadizade Şekib (1332). Terane-i hicran. *Muallim*, 24 Nisan 1332, 10, 1.
- Tokadizade Şekip (1337). İstanbul'dan İzmir'e. *Ahenk*, 30 Teşrinievvel 1337 (30 Ekim 1921).
- Tokadizade Şekip (1337). Oğlumun mezarında. *Ahenk*, 13 Teşrinisani 1337 (13 Kasım 1921), 7774, 1.

- Tokadizade Şekip (1922). Elemlı hatıralardan-peri-i hayalime. *Yıldız*. 1 Temmuz 1922, 2, 4-6.
- Tokadizade Şekip (1341). *Huzur-ı hilkatte*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Uçman, A. (1984). Tokadizade Şekib'in Bir Mektubu. *Kaynaklar*, 4, 74-78.
- Uçman, A. (2012). Tokadizâde Şekib Bey. TDV İslam Ansiklopedisi islamansiklopedisi.org.tr/tokadizade-sekib-bey (Erişim T. 21.08.2020).
- Wallinger, H. (2016). Cultural Ambassador from Turkey: Selma Ekrem's Life Journey. *American Studies*. 61 (2), 121-138.

GAZETE HABERLERİ

- "İntihara Tasaddı". *Tasvir-i Efkar*. 7 Mart 1917 Çarşamba, s. 3.
- "Cezmi Bey'in İrtihali". *Tasvir-i Efkar*. 8 Mart 1917 Perşembe, s. 2.
- "İzmir'de Bir Edebiyat Cemiyeti Teşkil Edildi". *Son Posta*. 19 Haziran 1931, s. 2.
- "Ölen Oğlundan Ayrılamayan İnce Duygulu Baba". *Vakit*. 8 Teşrinievvel 1932, s. 1-2.
- "İzmir Tokadizade'yi Nasıl Kaybetti". *Son Posta*. 9 Teşrinievvel 1932, s. 1, 9.
- "İzmir'i Mateme Boğan Ölüm Nasıl Oldu?" *Milliyet*. 9 Teşrinievvel 1932, s. 2.
- "Tokadi Şekip Bey Nasıl Öldü?" *Cumhuriyet*. 8 Teşrinievvel 1932, s. 1, 4.
- "Büyük Bir Ziya Namık Kemal'in Oğlu Ali Ekrem'i Kaybettik". *Cumhuriyet*. 28 Ağustos 1937, s. 7.
- "Namık Kemal Oğlu Ali Ekrem Vefat Etti". *Ulus*. 28 Ağustos 1937, s. 2.
- "Yurda Döndüğü Gün Dayak Yedi". *Hürriyet*. 10 Haziran 1980, s. 9.

ARŞİV BELGESİ

BCA, Yer Bilgisi: 158-40-9, Kurum: 30-18-1-2.